

Kuratela rodzinna – proces profesjonalizacji, współczesne wyzwania i potrzeby

Alina Prusinowska-Marek

Sąd Rejonowy w Grodzisku Mazowieckim

Kuratela rodzinna, która w Polsce ma prawie stuletnią tradycję, zawsze była ściśle związana organizacyjnie i funkcjonalnie z sądownictwem rodzinnym. Od roku 2002 organizację, zakres uprawnień i obowiązków, samorządność oraz odpowiedzialność dyscyplinarną kuratorów określa ustawa o kuratorach sądowych. Kandydaci do wykonywania zawodu kuratora muszą spełniać określone w ustawie wymogi i mieć wyższe wykształcenie kierunkowe, a przed dopuszczeniem do wykonywania zawodu muszą odbyć roczną aplikację i zdać egzamin zawodowy. Kuratorzy są funkcjonariuszami publicznymi i zawodem zaufania publicznego, stąd w ich pracy istotne znaczenie ma profesjonalizm oraz wysoka kultura zawodowa. Kuratorzy rodzinni nadzorują wykonanie postanowienia sądu przez osoby, których ono dotyczy. Ich rola nie ogranicza się jednak do kontrolowania wykonania orzeczenia – ustawodawca mówi, że kuratorzy wykonują też zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym i profilaktycznym. Często są pierwszym profesjonalistą, który pomaga rodzinie zmienić sposób jej dotychczasowego funkcjonowania i angażuje inne służby społeczne do tego działania. Celem artykułu jest przedstawienie najistotniejszych informacji o zawodzie kuratora sądowego i praktyce jego wykonywania.

SŁOWA KLUCZOWE:

KURATOR RODZINNY, DZIECKO, RODZINA, PROFESJONALIZACJA, WSPÓŁPRACA MIĘDZYINSTYTUCJONALNA

Kuratela rodzinna kształtowała swą tożsamość zawodową – rozumianą za Giddensem jako „cechy wyróżniające charakter jednostki lub grupy, określające, kim lub czym jest ta jednostka lub grupa i co ma dla niej znaczenie” (2017, s. 1094) – przez ponad 100 lat (Jedynak, Stasiak, 2008; Rapa, 2012; Stępnia, 1992). Najpierw czerpiąc z praktyki utworzonych w 1919 r. i funkcjonujących do 1978 r. sądów dla nieletnich, a następnie uczestnicząc w latach 70. XX w. w narodzinach i rozwoju sądownictwa rodzinnego w Polsce. Początkowo kurator sądowy podlegał służbowo przewodniczącemu wydziału rodzinnego i wykonywał jego polecenia oraz orzeczenia sądu. Od 2002 r., od kiedy obowiązuje ustawa o kuratorach sądowych (uoks; Dz.U. 2001 Nr 98 poz. 1071 ze zm., t.j.: Dz.U. z 2020 r. poz. 167), rodzinni kuratorzy sądowi tworzą w sądzie rejonowym niezależny zespół pracowników merytorycznych podporządkowany bezpośrednio prezesowi sądu (Zespół Kuratorskiej Służby Sądowej). „Kuratorzy sądowi realizują określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związane z wykonywaniem orzeczeń sądu” (art. 1 uoks). W przypadku kuratorów rodzinnych wykonujących orzeczenia, które zapadają w wydziałach rodzinnych i nieletnich, można ogólnie powiedzieć, że służą one przede wszystkim udzielaniu ochrony prawnej dzieciom oraz wspieraniu i świadczeniu pomocy ich rodzicom w należyтым wykonywaniu władzy rodzicielskiej (Jedynak, Stasiak, 2008), a także „przeciwdziałaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz stwarzaniu warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego”¹. Zatem tożsamość zawodowa kuratorów rodzinnych to połączenie roli „kuratora interwenta”, stojącego na straży „dobra dziecka” i „kuratora pomagacza”, który po wydaniu przez sąd rodzinny orzeczenia współpracuje z nieletnim lub rodziną, by nastąpiła zmiana w ich funkcjonowaniu. Kurator sądowy jako jeden z niewielu profesjonalistów² pracuje ze swym podopiecznym przede wszystkim w jego miejscu zamieszkania czy pobytu i wykonuje swe obowiązki w zadaniowym czasie pracy³. Celem artykułu jest przedstawienie najistotniejszych informacji o zawodzie kuratora sądowego⁴ i praktyce jego wykonywania.

1 Preambuła ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 1982 Nr 35 poz. 228 ze zm., t.j.: Dz.U. z 2018 poz. 969).

2 W podobny sposób swe obowiązki służbowe wykonuje asystent rodziny.

3 Art. 9 pkt 2. uoks: „Wykonując swoje obowiązki służbowe, kurator zawodowy ma prawo do: odwiedzania w godzinach 7.00 do 22.00 osób objętych postępowaniem w miejscu ich zamieszkania lub pobytu, a także w zakładach zamkniętych”. Kurator społeczny zgodnie z art. 87 ust. 3 uoks korzysta przy wykonywaniu swych obowiązków z tych samych uprawnień co kurator zawodowy.

4 Kuratorzy sądowi dzielą się na kuratorów rodzinnych (wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich) oraz dla dorosłych (wykonujących orzeczenia w sprawach karnych). Sądowi

PROCES PROFESJONALIZACJI

Analizując zmiany, jakie zachodziły w organizacji i funkcjonowaniu kurateli sądowej na przestrzeni dekady, zwłaszcza w aspekcie wyłaniania się nowego zawodu, formułowania swoistych wymogów wobec kandydatów do jego praktykowania oraz ściślejszego określania sposobu jego wykonywania, możemy zaobserwować jednocześnie, jak przebiegał proces profesjonalizacji kurateli.

Za Łuczyńską przyjęto, że profesjonalizację można ujmować zarówno jako strategię działań grupy zawodowej ukazującą „stopień zaawansowania w procesie przejścia od zawodu do profesji⁵”, jak i w wymiarze jednostkowym „jako proces nabywania kompetencji zawodowych” (Łuczyńska, 2013, s. 14). Analiza zmian, jakie następowały historycznie w odniesieniu do kurateli sądowej, pozwala na odnotowanie istotnych faktów, które wpisują się w przedstawiony przez Millersona zestaw sześciu elementów najczęściej powtarzających się w definicjach dotyczących profesji:

- posiadanie umiejętności opartych na wiedzy teoretycznej;
- zapewnienie szkolenia i edukacji;
- egzaminowanie wiedzy i kompetencji członków;
- organizacja zawodowa i samorząd;
- przestrzeganie kodeksu postępowania etycznego;
- altruistyczna służba społeczeństwu (klientowi; Reduta, 2015, s. 103–104).

Nie przesądzając o tym, czy zawód⁶ kuratora sądowego jest profesją czy dopiero do tego aspiruje, sprawdzimy, czy wymienione przez Millersona wskaźniki zostały osiągnięte przez kuratelę rodzinną.

kuratorzy rodzinni i dla dorosłych pracują obecnie w modelu społeczno-zawodowym tzn. w sądach są zatrudnieni sądowi kuratorzy zawodowi (rodzinni i dla dorosłych), a z sądowymi kuratorami zawodowymi współpracują sądowi kuratorzy społeczni (rodzinni i dla dorosłych), którzy nie są zatrudnieni w sądzie, lecz wykonują swą funkcję honorowo (społecznie). W artykule skupimy się na problematyce kurateli rodzinnej. Gdy w tekście pojawia się sformułowanie kurator zawodowy lub społeczny, zawsze mamy na myśli kuratora sądowego, o którym mowa w ustawie o kuratorach sądowych.

5 Określenie *profesja* pierwotnie dotyczyło ograniczonej liczby zawodów, które umożliwiały życie bez angażowania swojej pracy fizycznej lub handlu (np. prawnik, lekarz, duchowny, oficerowie armii i marynarki wojennej; Reduta, 2015).

6 W przypadku kuratora społecznego funkcja służbowa.

Wymóg posiadania umiejętności opartych na wiedzy teoretycznej

Po raz pierwszy wymogi formalne dotyczące odpowiedniego wykształcenia i co najmniej dwuletniego doświadczenia w pracy z młodzieżą u kandydatów na kuratora zawodowego pojawiły się w rozporządzeniu z dnia 3 maja 1973 r. w sprawie kuratorów nieletnich⁷. Kolejne regulacje w zakresie posiadania odpowiedniego wykształcenia do wykonywania zawodu lub pełnienia funkcji wniosło Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 listopada 1986 r. w sprawie kuratorów sądowych (Dz.U. Nr 43 poz. 212; rks). Zgodnie z § 4 pkt 6 tego rozporządzenia kandydat na kuratora zawodowego miał posiadać wykształcenie wyższe kierunkowe w zakresie pedagogiki, psychologii lub socjologii, a w wyjątkowych wypadkach inne wyższe studia, lub posiadać wykształcenie średnie i doświadczenie zawodowe bądź społeczne z zakresu profilaktyki, resocjalizacji lub wychowania. Ostatecznie kwestie odpowiednich „umiejętności opartych na wiedzy teoretycznej” ustaliła ustawa o kuratorach sądowych (art. 5 ust. 1 pkt 4), która doprecyzowała, że „kuratorem zawodowym może być mianowany ten, kto ukończył wyższe studia magisterskie z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych albo inne wyższe studia magisterskie i studia podyplomowe z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych”. Ponadto ustawodawca zastrzegł, że kuratorem społecznym może być osoba, która, poza innymi wymogami, „posiada co najmniej wykształcenie średnie i doświadczenie w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, opiekuńczej lub wychowawczej” (art. 84 ust. 1 pkt 2 uoks). Praktycznym potwierdzeniem posiadania wysokich kwalifikacji i doświadczenia zawodowego przez kuratorów sądowych mogą być dane z raportu *Kuratorska służba sądowa w Polsce wg stanu na dzień 31 grudnia 2016 r.* mówiące o tym, że 98% kuratorów zawodowych legitymuje się wykształceniem wyższym magisterskim i przeciętnie ma ponad 16-letni staż pracy w zawodzie, a jeśli dodatkowo uwzględni się wcześniejsze doświadczenie zawodowe kuratora w innych miejscach pracy, to ich łączny staż pracy wynosi ponad 22 lata (Krajowa Rada Kuratorów, 2017).

7 Dz.U. Nr 18 poz. 107 ze zm.; § 9 rozporządzenia stanowił o wymogu wyższego wykształcenia i co najmniej dwuletniego doświadczenia w pracy z młodzieżą kandydata na kuratora zawodowego lub w wyjątkowych wypadkach wykształcenia średniego i 4-letniego doświadczenia w pracy z młodzieżą.

Zapewnienie szkolenia i edukacji

Od wejścia w życie rozporządzenia z 1986 r. wprowadzono zasadę odbycia przez stażystę, w ramach zatrudniania w sądzie, obowiązkowego rocznego stażu, którego celem było: „1) praktyczne zapoznanie stażysty ze strukturą i działalnością sądu; 2) teoretyczne i praktyczne zaznajomienie się stażysty z obowiązkami kuratora zawodowego pod kierunkiem kuratora wyznaczonego przez prezesa sądu; 3) sprawdzenie przydatności stażysty do wykonywania zawodu kuratora” (§ 5 ust 1 rks). Podobne rozwiązanie zostało przyjęte w ustawie o kuratorach sądowych, przy czym ustawa określa nowych adeptów zawodu *aplikantami kuratorskimi*, a okres praktycznej nauki zawodu *aplikacją kuratorską*, która również trwa rok. Aplikacja kuratorska przebiega według określonego przez kuratora okręgowego planu i ma na celu:

- 1) praktyczne zapoznanie aplikanta z organizacją i działalnością sądu, zakładów dla nieletnich, placówek opiekuńczo-wychowawczych i leczniczo-terapeutycznych oraz zakładów penitencjarnych; 2) teoretyczne oraz praktyczne zaznajomienie aplikanta z zadaniami kuratora sądowego; 3) pogłębienie wiedzy aplikanta z zakresu metodyki pracy kuratorskiej; 4) sprawdzenie przydatności aplikanta do wykonywania zawodu kuratora. (art. 75 ust. 1 uoks)

Warto zauważyć, że z uwagi na duże zainteresowanie możliwością odbycia aplikacji kuratorskiej i relatywnie małą liczbą wolnych etatów kuratorskich rekrutacja na aplikację kuratorską często jest poprzedzona konkursem, którego elementem jest nie tylko weryfikacja formalna zgłoszeń, ale także egzamin pisemny lub rozmowa kwalifikacyjna. Te wszystkie ograniczenia w dostępie do zawodu kuratora wprowadzone ustawą o kuratorach sądowych sprawiają, że nabywa on cech charakterystycznych dla profesji, czyli staje się hermetyczny i ekskluzywny.

Dbłość o doskonalenie zawodowe kuratorów nie ogranicza się jedynie do wyszkolenia i przygotowania aplikantów do wykonywania zawodu. Również kuratorzy zawodowi mają obowiązek (art. 10 uoks) stale podnosić swe kwalifikacje zawodowe, w tym uczestniczyć w szkoleniach i innych formach doskonalenia zawodowego. W tym zakresie kuratorzy zawodowi korzystają z bezpłatnej oferty szkoleniowej Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury⁸ (KSSiP), która jest jednak niewystarczająca w stosunku do potrzeb grupy prawie 2200 rodzinnych kuratorów

8 Instytucja podlegająca Ministerstwu Sprawiedliwości – od 2009 r. odpowiada za szkolenia wstępne i ustawiczne dla kadr sądownictwa i prokuratury.

zawodowych⁹. Zgodnie z polityką finansową sądów kuratorzy zawodowi w ograniczonym stopniu mogą liczyć na sfinansowanie przez prezesa sądu rejonowego udziału w szkoleniu organizowanym przez podmioty komercyjne.

Odrębną kwestią jest podnoszenie wiedzy i kompetencji społecznych kuratorów rodzinnych – zgodnie z ustawą (art. 41 ust. 1 pkt 8 uoks) za szkolenia dla kadry kuratorów społecznych odpowiada kierownik zespołu, który by wykonać to zadanie musi sam posiadać odpowiednią wszechstronną wiedzę albo mieć do dyspozycji środki finansowe na zamówienie takiej usługi. Zatem poziom odpowiedniego przygotowania kuratora społecznego do wykonywania powierzonych mu zadań w znaczącej mierze zależy od możliwości i sposobu realizacji tego zadania przez kierownika zespołu.

Egzaminowanie wiedzy i kompetencji członków

Następstwem „testowania” kandydata do wykonywania zawodu kuratora w okresie aplikacji kuratorskiej jest zdanie egzaminu kuratorskiego – składającego się z części pisemnej i ustnej – przed komisją egzaminacyjną powołaną przez prezesa sądu okręgowego, złożoną z prezesa lub wiceprezesa sądu okręgowego, sędziego, kuratora okręgowego i kuratora zawodowego. Przepisy ustawy o kuratorach sądowych (art. 73 ust. 4 uoks) i praktyka wskazują na możliwość rozwiązania umowy o pracę z aplikantem przed zakończeniem czasu trwania aplikacji, jeżeli jej przebieg wskazuje na nieprzydatność aplikanta do kuratorskiej służby sądowej.

Potwierdzanie wiedzy i kompetencji zawodowych kuratora odbywa się następnie w toku wykonywania obowiązków zawodowych, poprzez regularne kontrole¹⁰ kuratora okręgowego połączone z oceną merytoryczną pracy kuratora zawodowego. Dwukrotna negatywna ocena pracy kuratora stanowi podstawę do rozwiązania z nim stosunku pracy (art. 27 ust. 1 pkt 1 uoks). Dodatkowo w zakresie terminowości wykonywania obowiązków służbowych kuratorzy zawodowi podlegają stałej kontroli kierownika zespołu kuratorskiej służby sądowej (art. 41 ust. 1 pkt 10 uoks).

9 W 2018 r. KSSiP przygotowała dla zawodowych kuratorów rodzinnych dwa szkolenia: „Metodyka pracy zawodowego kuratora rodzinnego w sprawach opiekuńczych” (w wymiarze 16 godzin dla 120 osób) i „Kuratorska służba sądowa – nadzór w sprawach nieletnich” (w wymiarze 8 godzin dla 550 osób). Natomiast w 2019 r. KSSiP przeszkoliła 440 zawodowych kuratorów rodzinnych podczas ośmiogodzinnego szkolenia z tematyki „Czynności kuratorów rodzinnych – wybrane zagadnienia” i 200 zawodowych kuratorów sądowych z pionu rodzinnego i dla dorosłych podczas 16-godzinnego szkolenia „Bezpieczeństwo pracy kuratora” (<https://www.kSSIP.gov.pl/node/5025>).

10 Kontrole w postaci wizytacji są przeprowadzane nie rzadziej niż raz na 4 lata, a lustracje – odpowiednio do potrzeb (art. 37 ust. 2 pkt 5 uoks).

Kuratorzy zawodowi mają dwustopniową ścieżkę awansu – po trzech latach wyróżniającej się pracy mogą być awansowani w do stopnia starszego kuratora zawodowego, a po kolejnych trzech latach – do stopnia kuratora specjalisty. Z uwagi na politykę finansową resortu sprawiedliwości w kurateli występują wieloletnie opóźnienia w uzyskaniu awansu.

Według stanu na dzień 30 września 2017 r. uprawnionych do awansu pozostawało w skali kraju 1316 kuratorów zawodowych, co stanowiło 25% tej kadry. Liczba kuratorów wobec których właściwy kurator okręgowy złożył wnioski o awans, które nie zostały uwzględnione z powodu braku środków, wynosiła 82 kuratorów zawodowych” i 1234 starszych kuratorów. (NIK, 2018, s. 30)

Organizacja zawodowa i samorząd

Ustawa o kuratorach sądowych w istotny sposób wzmocniła pozycję i autonomię kurateli w systemie sądownictwa powszechnego. Kuratorzy zawodowi od 2002 r. wykonują swe obowiązki zawodowe w zespołach kuratorskiej służby sądowej (rodziny lub karnych), którymi kierują kierownicy zespołów i które bezpośrednio podlegają prezesowi sądu rejonowego. Jednocześnie za funkcjonowanie kurateli sądowej w danym okręgu sądowym¹¹ odpowiada przed prezesem sądu okręgowego kurator okręgowy, wybierany na czteroletnią kadencję przez zgromadzenie wszystkich kuratorów zawodowych. Ponadto zgromadzenie to, które jest organem samorządu zawodowego kuratorów, wybiera spośród wszystkich kuratorów zawodowych jednego kuratora – przedstawiciela zgromadzenia, który reprezentuje dany okręg sądowy w Krajowej Radzie Kuratorów. Rada ta jest ogólnopolskim organem samorządu zawodowego, który opiniuje projekty aktów prawnych dotyczących kurateli sądowej i występuje z inicjatywą ich opracowania, zgłasza Ministrowi Sprawiedliwości lub innym organom państwowym wnioski dotyczące warunków pracy i płacy grupy zawodowej, podejmuje działania umożliwiające kuratorom zawodowym podnoszenie kwalifikacji zawodowych i poziomu wykonywanej pracy oraz odpowiada za współpracę międzynarodową i uchwalenie kodeksu etyki (art. 46 uoks).

Zawód kuratora sądowego po wejściu w życie ustawy o kuratorach sądowych na mocy art. 17 ust. 1 Konstytucji RP stał się – obok takich zawodów jak np. lekarz, adwokat, sędzia czy architekt – zawodem zaufania publicznego. Można powiedzieć, że:

¹¹ Jednostką nadrzędną nad sądami rejonowymi jest sąd okręgowy, któremu podlega zwykle kilka sądów rejonowych.

do zawodów zaufania publicznego zalicza się profesje polegające na wykonywaniu zadań o szczególnym charakterze z punktu widzenia zadań publicznych i z troski o realizację interesu publicznego. Roboczo przyjmuje się, że zawody te są bliskie, choć nie tożsame, z wolnymi zawodami. (Wikipedia, 2020a)

Nieco szerzej o istocie zawodu zaufania publicznego wypowiedział się w uzasadnieniu wyroku z dnia 7 maja 2002 r. w sprawie SK 20/00 Trybunał Konstytucyjny, stwierdzając, że:

„zawód zaufania publicznego” to zawód polegający na obsłudze osobistych potrzeb ludzkich, wiążący się z przyjmowaniem informacji dotyczących życia osobistego i zorganizowany w sposób uzasadniający przekonanie społeczne o właściwym dla interesów jednostki wykorzystywaniu tych informacji przez świadczących usługi. Wykonywanie zawodu zaufania publicznego określane jest dodatkowo normami etyki zawodowej, szczególną treścią ślubowania, tradycją korporacji zawodowej czy szczególnym charakterem wykształcenia wyższego i uzyskanej specjalizacji (aplikacja). (Dz.U. 2002 Nr 66 poz. 611)

Stanowisko Trybunału Konstytucyjnego w sprawie definicji zawodu zaufania publicznego zwraca uwagę na jeszcze jeden istotny aspekt zawodu kuratora – „szczególną treść ślubowania”. Kuratorzy zawodowi przed przystąpieniem do wykonywania swych obowiązków składają przed prezesem sądu okręgowego w obecności kuratora okręgowego ślubowanie o treści¹²:

Ślubuję uroczyście, powierzone mi obowiązki kuratora sądowego wykonywać zgodnie z prawem, sumiennie i rzetelnie, w postępowaniu kierować się zasadami etyki zawodowej, mając na względzie dobro Rzeczypospolitej Polskiej i dobro osób podlegających mojej pieczy, a także zachować w tajemnicy wszystkie okoliczności, o których powziętem wiadomość w związku z pełnioną przeze mnie funkcją. (art. 6 ust. 1 uoks)

Zasada poufności danych i informacji uzyskanych w trakcie wykonywanych obowiązków zawodowych przez kuratora¹³ i reguły ich przetwarzania uregulowano w art. 9a uoks. Normy prawne regulujące przetwarzanie danych osobowych, w tym tzw. danych wrażliwych, którymi posługują się kuratorzy sądowi, w istotny sposób kształtują ramy i zasady współpracy kuratora rodzinnego z innymi podmiotami świadczącymi wsparcie i pomoc osobom objętym orzeczeniem sądu.

12 Kuratorzy społeczni składają ślubowanie o tej samej rocie przed prezesem sądu rejonowego w obecności kierownika zespołu (art. 85 uoks).

13 Analogicznie w odniesieniu do kuratorów społecznych wykonujących czynności służbowe.

W tym miejscu warto przypomnieć, że zawodowi kuratorzy sądowi od 1969 r. są wymieniani w Kodeksie karnym jako funkcjonariusze publiczni, czyli – jak podaje Wikipedia – „podmiot, który z uwagi na szczególną pozycję zawodową lub posiadane kompetencje związane ze sprawowaniem władzy publicznej korzysta na gruncie polskiego prawa karnego ze szczególnej ochrony prawnej, ale jednocześnie podlega szczególnej odpowiedzialności karnej” (2020b). Ustawa o kuratorach sądowych przez zapis art. 95. zmieniła brzmienie art. 115 § 13 Kodeksu karnego, nadając również kuratorowi społecznemu status funkcjonariusza społecznego¹⁴.

Przestrzeganie kodeksu etycznego

Szóstego maja 2004 r. Krajowa Rada Kuratorów, zgodnie z dyspozycją art. 46 ust. 1 pkt 1 uoks, uchwaliła Kodeks etyki kuratora sądowego, który obowiązuje wszystkich kuratorów zawodowych i społecznych od 1 czerwca 2004 r. Kodeks składa się z trzech części – pierwsza odnosi się do zasad ogólnych, jakimi ma się kierować kurator, wykonując powierzone mu obowiązki, druga określa zasady obowiązujące kuratora w relacjach z podopiecznymi, a trzecia reguluje postępowanie kuratora wobec współpracowników. W Kodeksie etyki kuratora sądowego zawarto więc normy o zabarwieniu aksjologicznym, którymi kurator ma się kierować w wykonywaniu czynności zawodowych, stanowiące swoisty wzorzec postępowania. Jak pisze Krajowa Rada Kuratorów:

Kodeks opiera się na fundamencie uznania wartości, godności i niepowtarzalności osoby ludzkiej, jej praw i obowiązków. Wyraża on poszanowanie dla sprawiedliwości, solidarności, równości i wolności. Jego celem jest sprzyjanie tym wartościom, pomoc w społecznej readaptacji i osiągnięciu stabilizacji życiowej osób podlegających oddziaływaniu kuratora. (KRK, 2004)

O etyce zawodu kuratora pisał też Samek:

rozważania dotyczące etycznych aspektów wykonywania zawodu kuratora sądowego związane są też ściśle z dwoma głównymi wymiarami jego aktywności profesjonalnej. Z jednej strony reprezentuje on [kurator] wymiar sprawiedliwości, a zatem w praktyce ma za zadanie realizować postulaty równości, sprawiedliwości, odpowiedzialności i powinności państwa wobec swoich obywateli. Z drugiej strony jego codzienna praktyczna aktywność profesjonalna to praca z drugim człowiekiem: słabym, niezaradnym,

¹⁴ Potwierdza to postanowienie SN z dnia 28.10.2009 r. w sprawie I KZP 17/09, OSNKW 2009 nr 12 poz. 102.

biednym, chorym samotnym oraz konieczność respektowania jego prawa do poszanowania godności, wolności, samostanowienia. (2013, s. 137)

Jedynak, doświadczony kurator zawodowy, nauczyciel akademicki i autor wielu publikacji o kurateli, w artykule z 2005 r. twierdził, że etyka kuratora sądowego „jest to przykład etyki odpowiedzialności. Odpowiedzialność jest bowiem tą kategorią, która dominuje i porządkuje wszystkie przejawy aktywności kuratora” (Jedynak, 2005). Warto zauważyć, że Jedynak pojęcie *odpowiedzialność* rozumie wielowymiarowo w wymiarze – prawnym jako pociąganie do odpowiedzialności, moralnym jako odpowiedzialne działanie, ontologicznym jako ponoszenie odpowiedzialności, psychologicznym jako branie odpowiedzialności i wreszcie, w rozumieniu autora najbardziej podstawowym, religijnym¹⁵ jako powołanie do odpowiedzialności.

Refleksje na temat odpowiedzialności przekładają się na codzienne praktykowanie zawodu lub funkcji kuratora sądowego, gdyż jest ono związane „z braniem odpowiedzialności (psychologicznej) za powierzone jego pieczy osoby, a w przypadku postępowania uchybiającego metodyce pracy i stającego w sprzeczności z obowiązującymi przepisami kurator może zostać pociągnięty do odpowiedzialności (dyscyplinarnej, karnej)” (Samek, 2013, s. 140).

Altruistyczna służba społeczeństwu (klientowi)

Zgodnie z art. 1 uoksk kuratorzy sądowi realizują określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związane z wykonywaniem orzeczeń sądu. Kuratorzy rodzinni wykonują orzeczenia zapadające w wydziałach rodzinnych i nieletnich sądów rejonowych, które dotyczą:

- sprawowania nadzorów: nad wykonywaniem przez rodzica władzy rodzicielskiej nad dzieckiem, nad nieletnimi (zdemoralizowanymi lub którzy popełnili czyn karalny) oraz nad przebiegiem leczenia odwykowego osób dorosłych uzależnionych od alkoholu;
- udziału kuratora w kontaktach dziecka z rodzicem niesprawującym nad nim bezpośredniej pieczy lub innymi osobami bliskimi dziecku;
- przymusowego odebrania dziecka od osoby nieuprawnionej i przekazaniu go wskazanej przez sąd osobie uprawnionej¹⁶.

15 Jedynak (2005) za Emmanuellem Levinasem rozumie *religię* jako więź między jednym człowiekiem a drugim.

16 Rodzic lub przedstawiciel podmiotu odpowiedzialnego za miejsca w pieczy zastępczej.

Równie istotną część aktywności zawodowej kuratorów rodzinnych stanowi przeprowadzanie na zarządzenie sądu wywiadów środowiskowych do różnych kategorii spraw rozpoznawanych przez sądy rodzinne – na etapie postępowania rozpoznawczego i wykonawczego.

Zgodnie z załącznikiem nr 1 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2003 r. w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego (Dz.U. 2003 Nr 116 poz. 1100) zawodowy kurator rodzinny powinien mieć w swoim referacie:

- 20–40 nadzorów (w różnych kategoriach spraw) pełnionych przez kuratorów społecznych,
- 15–25 spraw, w których nadzór kurator zawodowy pełni osobiście,
- do 50 innych spraw.

Ustawodawca zaleca, by zawodowy kurator rodzinny miał w swym referacie łącznie do 100 spraw, w tym 50 spraw ma prowadzić osobiście. Jednocześnie w § 2 rozporządzenia ustawodawca zastrzega, że „standardy obciążenia pracą kuratorów zawodowych nie obejmują przeprowadzania wywiadów środowiskowych oraz obecności przy kontaktach rodziców z dziećmi ustalonych przez sąd opiekuńczy”¹⁷.

Kurator, wykonując orzeczenie sądu, musi mieć na uwadze cele postępowania, które doprowadziło do jego wydania. Postępowanie opiekuńcze, prowadzone w oparciu o przepisy materialne zawarte w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym (Dz.U. Nr 9 poz. 59 ze zm., t.j. Dz.U. z 2019 poz. 2086; krio) i procesualne określone w Kodeksie postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 43 poz. 296 ze zm., t.j.: Dz.U. z 2019 poz. 1460 ze zm.; kpc) służy przede wszystkim ochronie prawnej dziecka¹⁸, a co za tym idzie wspieraniu jego rodziny i udzielaniu jej pomocy¹⁹ (Grudziński, Ignatowicz, 1966; Ignatowicz, Piasecki, Pietrzykowski, Winiarz, 1993; Zedler, 1984). Należy pamiętać, że funkcja sądu opiekuńczego nie ogranicza się jedynie do funkcji orzeczniczej. Po uprawomocnieniu się orzeczenia sąd, prowadząc postępowanie

17 W informacji NIK z 2018 r. o wynikach kontroli „Wykonywanie obowiązków przez kuratorów sądowych” kontrolerzy podkreślali, że „określone w 2003 r., w drodze rozporządzenia, normy w tym zakresie nie były modyfikowane mimo tego, że na przestrzeni 14 lat zakres obowiązków kuratorów ewaluował. Znacząco zmieniło się obciążenie w poszczególnych kategoriach spraw, przekazywanych do realizacji przez sądy. Tym samym często niemożliwym było dochowanie wymogów normatywnych dotyczących obciążenia kuratorów pracą. Sytuacje takie stwierdzono we wszystkich skontrolowanych sądach rejonowych” (NIK, 2018, s. 12).

18 Art. 109 § 1 krio: Jeżeli dobro dziecka jest zagrożone, sąd opiekuńczy wyda odpowiednie zarządzenia.

19 Art. 100 § 1 krio: Sąd opiekuńczy i inne organy władzy publicznej są obowiązane udzielać pomocy rodzicom, jeżeli jest ona potrzebna do należytego wykonywania władzy rodzicielskiej [...].

wykonawcze, nadzoruje jego wykonanie przez rodziców, bezpośrednio lub przez kuratora udziela rodzicom pomocy w wykonywaniu władzy oraz inicjuje pomoc dla rodziny ze strony podmiotów pozasądowych. Podsumowując, sąd opiekuńczy nadzorując wykonanie orzeczenia, „zmierza do reintegracji wartości rodzinnych, modelując postawy rodziców” (Jakimiec, 2016, s. 39).

Rodzinny kurator sądowy, pełniąc nadzór w sprawie opiekuńczej, z jednej strony stoi na straży „dobra dziecka”, którego zagrożenie lub naruszenie stało się podstawą ingerencji sądu, z drugiej – pomaga i towarzyszy rodzicom dziecka w osiągnięciu takiej zmiany funkcjonowania, by usunąć powody ingerencji sądu. Zgodnie z art. 5 Kodeksu etycznego kuratora sądowego kurator, prowadząc nadzór, ma swobodę wyboru metod oraz sposobów oddziaływania, które jednak mają być zgodne z aktualnym stanem wiedzy z zakresu pedagogiki, psychologii, resocjalizacji i pracy socjalnej. Ponadto zgodnie z rotą ślubowania kurator sądowy w swym postępowaniu musi mieć na względzie dobro Rzeczypospolitej Polskiej i dobro osób podlegających jego pieczy.

Przyjmując za Słownikiem języka polskiego, że *altruizm* to „bezinteresowne kierowanie się w swym postępowaniu dobrem innych, gotowość do poświęceń; przeciwieństwo egoizmu” (Szymczak, 1978, s. 39), możemy stwierdzić, że podstawowym obowiązkiem zawodowym czy służbowym kuratora rodzinnego jest służba, rozumiana jako niesienie wsparcia i pomocy osobom objętym orzeczeniem sądu, co ustawodawca celowo zaznaczył w ustawie o kuratorach sądowych używając określenia „kuratorska służba sądowa” (art. 35 uoks).

WSPÓŁCZESNE WYZWANIA

W 2019 r. zawód kuratora sądowego w specjalizacji rodzinnej wykonywało 2196 osób zatrudnionych w 181 zespołach wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i 154 zespołach połączonych – złożonych z kuratorów rodzinnych i kuratorów dla dorosłych. Z zawodowymi kuratorami rodzinnymi w 2019 r. współdziałało 11 554 społecznych kuratorów rodzinnych, którzy nie są pracownikami sądu, lecz pełnią swą funkcję honorowo²⁰.

Kuratorzy rodzinni na etapie postępowania rozpoznawczego, czyli przed wydaniem postanowienia kończącego sprawę, sporządzają na zarządzenie sądu wywiady środowiskowe. Wywiady stanowią zapis ustaleń i obserwacji poczynionych przez

²⁰ Dane statystyczne Krajowej Rady Kuratorów wskazują, że w specjalizacji sądowych kuratorów dla dorosłych w tym czasie było zatrudnionych 2918 osób.

kuratora w miejscu zamieszkania osoby lub rodziny oraz informacji uzyskanych od innych osób lub podmiotów o danej osobie lub rodzinie. Wywiad środowiskowy kuratora zawodowego jest zarówno cennym źródłem informacji dla sądu o sytuacji danej rodziny czy osoby, jak i czynnością pracochłonną²¹ i obwarowaną terminem na wykonanie²² (Jedynak, Stasiak, 2008; Zedler, 1984; Zieliński, 1975). Obserwując dane statystyczne obrazujące liczbę wywiadów sporządzanych przez kuratorów rodzinnych w ostatnim dziesięcioleciu, możemy dostrzec utrzymującą się tendencję wzrostową zarówno ogólnej liczby wywiadów, jak i ich poszczególnych kategorii²³ (tab. 1.). Kuratorzy zawodowi od wielu lat sygnalizują, że coraz bardziej czują się „kuratorami wywiadowcami”, gdyż znacznie więcej czasu poświęcają na sporządzenie wywiadów środowiskowych, które nie są wliczane do ich obciążenia pracą, niż na pracę z rodziną w sprawowanych nadzorach. Starania Krajowej Rady Kuratorów, by doprowadzić do zmiany rozporządzenia w sprawie standardów obciążenia pracą kuratorów rodzinnych (Dz.U. 2003 Nr 116 poz. 1100) nie przyniosły do tej pory efektu.

Tabela 1

Liczba wywiadów środowiskowych sporządzonych przez kuratora rodzinnego na etapie postępowania rozpoznawczego

Rok	Kategoria wywiadu w postępowaniu rozpoznawczym			Ogółem
	w sprawach opiekuńczych i zobowiązania do leczenia odwykowego	w sprawach nieletnich	w sprawach o rozwód i separację	
2009	167 488	81 207	20 026	268 721
2010	166 692	76 753	20 602	264 047
2011	180 663	75 736	20 655	277 054
2012	186 322	68 629	21 236	276 187
2013	197 390	62 801	21 929	282120
2014	218 831	40 342	22 527	281 745
2015	224 034	47 974	22 864	264 872

21 Wykonanie wywiadu wiąże się z wizytą kuratora w miejscu wskazanym w zarządzeniu sądu, rozmową i obserwacją, a następnie sporządzeniem wywiadu na piśmie i przekazaniu sądowi. Praktyka pokazuje, że na wykonanie wywiadu należy przeznaczyć średnio 3–4 godz. pracy kuratora.

22 Zwykle 14 dni, ale w sytuacjach realnego zagrożenia dobra dziecka również jeden dzień lub trzy dni.

23 Spadek liczby wywiadów w sprawach nieletnich w 2014 r. wynika ze zmiany procedury i zlikwidowania dwufazowości postępowania w sprawach nieletnich.

Kategoria wywiadu w postępowaniu rozpoznawczym

Rok	w sprawach opiekuńczych i zobowiązania do leczenia odwykowego	w sprawach nieletnich	w sprawach o rozwód i separację	Ogółem
2016	219 991	45 303	23 129	288 423
2017	224 274	46 753	23 580	297 607
2018	209 737	46 753	23 580	297 607
2019	225 552	49 874	23 674	299 100

Źródło: oprac. własne na podstawie druków MS-S40 za lata 2009–2019.

Jednocześnie, jak wynika z danych statystycznych Ministerstwa Sprawiedliwości, kuratorzy rodzinni na koniec 2018 r.²⁴ pełnili nadzory w 127 003 sprawach opiekuńczych oraz osób nieletnich i dorosłych zobowiązanych do leczenia odwykowego (tab. 2). Łącznie oddziaływaniami kuratorów sądowych w ramach pełnionych nadzorów było objętych 295 166 osób. Dla porównania, jak podaje GUS, w 2018 r. z środowiskowej pomocy społecznej²⁵ w Polsce skorzystało 187 100 gospodarstw z dziećmi poniżej 18 r.ż. na utrzymaniu²⁶ (GUS, 2019), przy czym należy pamiętać, że

rok 2018 był rokiem znacznego spadku liczby beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej i liczby ich gospodarstw domowych. Skala korzystania z pomocy społecznej w 2018 r. w porównaniu z 2017 r. zmniejszyła się w osobach o 9,6%, a w gospodarstwach domowych o 6,5%. Tendencja spadkowa w tym zakresie utrzymuje się od 2014 r. i podwyższenie kryterium dochodowego w latach 2015 i 2018 nie zmieniło tego trendu. (GUS, 2019, s. 16)

Zatem, gdy pomoc społeczna odnotowuje znaczące spadki w liczbie rodzin z dziećmi korzystających z pomocy środowiskowej, szczególne znaczenie uzyskuje podstawowa aktywność zawodowa i służbowa kuratorów rodzinnych, czyli świadczenie wsparcia i pomocy, w tym pracy socjalnej, na rzecz osób objętych orzeczeniem sądu w toku sprawowanego nadzoru.

²⁴ Odpowiednio, na koniec 2019 r. kuratorzy rodzinni pełnili w sumie 125 371 nadzorów nad łącznie 287 627 osobami.

²⁵ Środowiskowa pomoc społeczna to świadczenia realizowane przez ośrodki pomocy społecznej w miejscu zamieszkania (pobytu) świadczeniobiorcy (GUS, 2019).

²⁶ Na dzień 30.04.2020 r. brak w tym zakresie danych za 2019 r.

Tabela 2

Liczba kuratorów rodzinnych (zawodowych i społecznych) i ich udział w wykonywaniu nadzorów w sprawach opiekuńczych w latach 2009–2019

Rok	Liczba kuratorów zawodowych	Liczba kuratorów społecznych	Nadzory wykonywane przez:				Ogółem nadzory wykonywane przez kuratorów
			kuratorów zawodowych		kuratorów społecznych		
			Liczba	%	Liczba	%	
2009	1957,58	12 691	43 935	29%	108 803	71%	152 528
2010	1975,50	12 987	41 305	28%	107 882	72%	149 187
2011	1980,00	13 242	41 648	28%	108 894	72%	150 542
2012	2002,25	12 703	38 433	30%	89 472	70%	127 905
2013	1994,75	12 548	42 275	29%	102 227	71%	144 502
2014	2002,25	12 438	41 008	29%	101 430	71%	142 438
2015	2009,50	12 289	38 855	28%	97 712	72%	136 567
2016	2024,75	12 086	38 296	29%	93 894	71%	132 190
2017	2067	11 885	37 714	29%	91 548	71%	129 262
2018	2135,75	11 712	37 488	29,5%	89 515	70,5%	127 003
2019	2195,75	11 554	38 120	30,4%	87 251	69,6%	125 371

Źródło: opr. własne na podstawie druków MS-S40 za lata 2009–2019.

Poszukując odpowiedzi na pytanie, z jakimi rodzinami, a co za tym idzie, z jakimi problemami dotyczącymi rodziny lub jej członków pracują kuratorzy rodzinni, sięgnięto do badań empirycznych Majchrowskiej-Kielak (2015), Prusinowskiej-Marek (2017) i Stolarczyk (2017). Autorki, analizując praktykę sądową w zakresie poważnych ingerencji sądu opiekuńczego w sferę władzy rodzicielskiej, sprawdzały najczęstsze powody ograniczenia lub pozbawienia rodziców władzy. Były nimi:

- zaniedbywanie dziecka (63,6–73% spraw),
- nadużywanie alkoholu (57–80,2% spraw),
- trudna sytuacja materialna rodziny (80,1–84,8% spraw),
- niskie kompetencje wychowawcze (68,2–81,1% spraw)
- przemoc w rodzinie (20,6–41,3% spraw),
- konflikty z prawem rodzica (24,3–48,6% spraw; Majchrowska-Kielak, 2015; Prusinowska-Marek, 2016; Stolarczyk, 2017).

Dodatkowo Prusinowska-Marek (2017) zwróciła uwagę na to, że kuratorzy pracują z rodzinami wieloprogowymi, gdyż w jej badaniach w prawie 68% spraw współwystępowało pięć i więcej problemów w funkcjonowaniu rodziny. Przytoczone dane empiryczne nasuwają dwa podstawowe wnioski. Po pierwsze, kuratorzy

rodzinni muszą dysponować rozległą wiedzą, która pozwala im identyfikować problemy społeczne oraz podejmować we współpracy z rodziną i lokalnymi partnerami działania naprawcze. Niezależnie od tego kuratorzy winni posiadać wysokie kompetencje z zakresu komunikacji interpersonalnej, gdyż ich podstawowy obszar aktywności zawodowej to relacja z drugim człowiekiem. Po drugie, realizacja planu pomocy rodzinie objętej nadzorem to zadanie nie dla jednego profesjonalisty, to wyzwanie dla wielu specjalistów reprezentujących różne podmioty świadczące wsparcie i pomoc dziecku i jego rodzinie. Resort sprawiedliwości nie ma takich zasobów, zatem kurator musi poszukiwać sojuszników do pracy z rodziną w środowisku lokalnym.

Kuratorzy rodzinni, pełniąc nadzory, mają obowiązek współpracować „z właściwym samorządem i organizacjami społecznymi, które statutowo zajmują się opieką, wychowaniem, resocjalizacją, leczeniem i świadczeniem pomocy społecznej w środowisku otwartym” (art. 11 pkt 3 uoks). Niestety owa współpraca różnie wygląda i przebiega, a jej jakość zależy od wielu okoliczności związanych z kompetencjami interpersonalnymi kuratora i partnerów oraz dostępnością zasobów lokalnych. Przywołując wyniki badań Prusinowskiej-Marek (2017) dotyczące skuteczności i celowości prowadzenia długoletnich nadzorów, zaskakują dane odnoszące się do zaangażowania lokalnych podmiotów działających na rzecz dziecka i rodziny przed wydaniem orzeczenia sądu. Okazuje się, że przy zidentyfikowanych trudnościach w wypełnianiu obowiązków rodzicielskich na poziomie 80,1% całej próby, jedynie w 1,9% spraw z rodziną pracował pracownik socjalny, a w ani jednej sprawie przed zgłoszeniem jej do sądu rodzinnego nie działał asystent rodziny. Podobnie w przypadku 67% spraw, w których zidentyfikowano problem alkoholowy – jedynie w 3,9% spraw przed interwencją sądu była zaangażowana gminna komisja rozwiązywania problemów alkoholowych, a w 7,2% – poradnia leczenia uzależnień. W toku prowadzonego przez kuratora rodzinnego nadzoru sytuacja w zakresie współpracy z lokalnymi partnerami i objęcia rodziny wszechstronną pomocą za sprawą aktywności kuratora rodzinnego uległa istotnej zmianie – pracą socjalną objęto 19% (czyli odnotowano wzrost o 17,1% w porównaniu z sytuacją przed wydaniem orzeczenia), monitoringiem dzielnicowego – 42,2% spraw (wzrost o 16%), kurator współpracował z przedstawicielami placówek oświatowych w 82% spraw (wzrost o 64,4%), z placówkami leczniczymi w 39,3% spraw (wzrost o 32,1%) i z gminnymi komisjami rozwiązywania problemów alkoholowych w 16,5% spraw (wzrost o 12,6%). Jeśli chodzi o efektywność i skuteczność pracy kuratora rodzinnego sprawującego nadzór w sprawach opiekuńczych, to uzyskane w przywołanym badaniu dane są optymistyczne: w 51,9% spraw nadzór został uchylony, a w 4,4% spraw sąd zmienił formę ograniczenia władzy na łagodniejszą. Wyraźne pogorszenie sytuacji dziecka

wystąpiło w 8,7% spraw, skutkując pozbawieniem władzy rodziców i umieszczeniem dziecka w pieczy zastępczej (Prusinowska-Marek, 2017).

Przedstawione dane świadczą o tym, że wobec braku innego lokalnego podmiotu integrującego działania na rzecz dziecka i rodziny²⁷ kurator rodzinny prowadząc nadzór *de facto* podejmuje się funkcji koordynatora realizacji planu naprawczego dla rodziny i angażuje do współpracy przedstawicieli lokalnych służb społecznych.

Chyba najpoważniejszym wyzwaniem dla kuratorów rodzinnych w ostatnich latach jest lawinowo wzrastająca liczba orzeczeń o udziale kuratora w kontaktach rodzica z dzieckiem (tab. 3), czego – zgodnie z rozporządzeniem w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego – nie wlicza się do standardu obciążenia.

Tabela 3

Liczba innych spraw (poza nadzorami) wykonywanych przez kuratorów rodzinnych w latach 2009–2019

Rok	Udział kuratora w kontaktach (liczba spraw)	Udział kuratora w kontaktach (liczba kontaktów)	Przymusowe odebranie dziecka	Udział w posiedzeniach wykonawczych
2009	433	b.d.	165	47 328
2010	492	b.d.	150	47 484
2011	601	b.d.	146	38 161
2012	789	b.d.	128	35 812
2013	799	b.d.	76	38 749
2014	949	b.d.	95	46 735
2015	1081	14 138	90	46 774
2016	1256	16 265	80	49 167
2017	1536	19 710	103	49 330
2018	2410	22 431	127	53 025
2019	2089	25 808	156	25 872

Źródło: opr. własne na podstawie druków MS-S40 za lata 2009–2019.

Kurator, który uczestniczy w kontakcie rodzica z dzieckiem, ma obowiązek stawić się „w określonym w postanowieniu sądu miejscu i terminie i jest obecny przez cały czas trwania kontaktu, zapewniając by kontakt ten nie trwał dłużej niż postanowił

²⁷ Takim podmiotem zgodnie z założeniami do ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej winien być asystent rodziny, który miał mieć uprawnienie do powoływania w gminie zespołu interdyscyplinarnego do realizacji planu pomocy rodzinie. Niestety idea zawarta w założeniach do ustawy nie znalazła odzwierciedlenia w jej przepisach.

sąd²⁸. Kontakty w danej sprawie odbywają się zwykle od kilku do kilkunastu razy w miesiącu w wymiarze po kilka godzin na każde spotkanie. Większość orzeczeń zapada w sprawach, w których między rodzicami dziecka istnieje poważny konflikt, który wpływa na przebieg spotkania z dzieckiem. Kurator w sytuacji zagrożenia dobra/zdrowia/życia dziecka nie ma uprawnień, by przerwać spotkanie – może być tylko biernym obserwatorem zachowania rodzica. Stąd podczas wykonywania orzeczeń o udziale kuratora w kontaktach dochodzi do wielu incydentów – poczynając od niekulturalnego zachowania rodzica wobec drugiego rodzica lub kuratora, na atakach fizycznych na osobę dziecka lub kuratora kończąc. Niezwykle rzadko, z uwagi na brak zasobów, sąd decyduje się na ustalenie kontaktu rodzica z dzieckiem w miejscu podlegającym administracyjnie sądowi lub innej instytucji, np. powiatowemu centrum pomocy rodzinie lub organizacji pozarządowej. Takie działanie sądu mogłoby zminimalizować ryzyko w zakresie organizacji przestrzeni, w której ma odbyć się kontakt. Jak realne są to zagrożenia, wystarczy przypomnieć głośną w listopadzie 2018 r. sprawę zabójstwa 4-letniego chłopca przez jego ojca w trakcie kontaktu w obecności kuratora na warszawskim Bemowie w ogólnodostępnej sali zabaw dla dzieci.

W zasadzie trudno pominąć to, że wykonywanie obowiązków zawodowych i służbowych przez kuratorów rodzinnych jest obarczone ryzykiem. Po pierwsze kuratorzy wykonują swe czynności w środowisku zamieszkania lub pobytu osób objętych orzeczeniem, często agresywnych i negatywnie nastawionych do różnego rodzaju służb, uzależnionych od alkoholu lub innych substancji, cierpiących na zaburzenia psychiczne lub karanych sądownie (Janus-Dębska, Gronkiewicz-Ostaszewska, 2016). Kuratorzy rodzinni, w znakomitej większości kobiety, idą do miejsca wykonania czynności same, często nic lub niewiele wiedząc o osobie, której ta czynność ma dotyczyć. Poza „zeszytem i długopisem” kuratorzy w zasadzie nie dysponują żadnymi środkami ochrony osobistej – w nielicznych sądach kuratorzy zostali wyposażeni np. w gaz pieprzowy, który może ich chronić przed atakiem zwierząt, lub nadajnik GPS, który wysyła w razie potrzeby sygnał do stacji monitoringu i przywołuje patrol²⁹. Nie dziwi więc, że jedynie 7,5% kuratorów zawodowych ocenia swą pracę jako raczej lub zdecydowanie bezpieczną, 58,5% – uważa, że jest ona

28 § 10 ust. 1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. Nr 112 poz. 1064).

29 Raport NIK z 2018 r. podaje, że system „Bezpieczny kurator” jest wykorzystywany w 76 sądach rejonowych z obszaru pięciu apelacji (NIK, 2018).

raczej niebezpieczna, a 33,9% – że zdecydowanie niebezpieczna (Janus-Dębska, Gronkiewicz-Ostaszewska, 2016).

Po drugie, kuratorzy wykonują swe zadania w pojedynkę, zatem nie mogą – podobnie jak policjant lub pracownik socjalny – liczyć na wsparcie ze strony innego kuratora, a sami kuratorzy nie mają odpowiedniego wykształcenia w zakresie rozpoznawania i reagowania na ryzyko związane z wykonywaniem obowiązków. Kuratorzy rodzinni nie mają zapewnionej ze strony pracodawcy pomocy psychologicznej w przypadku ekspozycji na czynniki traumatyzujące, np. czynną napaść na kuratora lub śmierć podopiecznego. Nieliczni kuratorzy zawodowi w Polsce mają dostęp do finansowanej przez pracodawcę regularnej superwizji³⁰.

Dodatkowo nadal nieuregulowana jest kwestia braku ochrony prawnej przed następstwami nieszczęśliwych wypadków, którym w trakcie wykonywania czynności służbowych może ulec kurator społeczny (NIK, 2018). Przyczynkiem do rozpoczęcia dyskusji na ten temat była tragiczna śmierć w 2010 r. kuratorki społecznej z Sądu Rejonowego w Środzie Śląskiej³¹. Niestety, jak wynika z raportu NIK, „w ocenie Ministerstwa [Sprawiedliwości], kwestia ubezpieczenia kuratorów społecznych leży po stronie sądów rejonowych, w których wykonują swoje zadania i powinna być ona rozwiązywana w drodze ubezpieczenia indywidualnego lub grupowego” (NIK, 2018, s. 26–27).

Próba opisanie kluczowych obszarów działalności kuratorów rodzinnych przybliżyła nas do refleksji, że wykonywanie obowiązków kuratora rodzinnego jest zajęciem mocno stresującym – z uwagi na zarówno specyfikę osób z którymi kurator pracuje, jak i ich ryzykowne zachowania oraz wyjątkowo trudne warunki pracy (praca w terenie, przeciążenie obowiązkami, duża ekspozycja na stres i ryzyko, brak wsparcia instytucjonalnego). Tym samym dodatkowo wzrasta ryzyko pojawienia się objawów zespołu wypalenia zawodowego jako reakcji na przeciążenia emocjonalne i fizyczne, które ma bezpośredni związek z przewlekłym stresem w pracy kuratora. Kurator rodzinny jako „zawodowiec w niesieniu pomocy” jest, według Jamesa i Gillilanda (2005), głównym kandydatem do bycia wypalonym. Wśród charakterystycznych przyczyn powodujących wypalenie zawodowe wyróżnia się: brak jednoznaczności roli, konflikt ról, przeciążenie rolą, niewymierność (czyli brak związku między

30 Pracownik socjalny ma prawo do korzystania z poradnictwa prowadzonego przez superwizorów pracy socjalnej, które ma na celu zachowanie i wzmocnienie kompetencji zawodowych, utrzymanie wysokiego poziomu świadczonych usług oraz przeciwdziałanie zjawisku wypalenia zawodowego (art. 121a ust. 1 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. Nr 64 poz. 593 ze zm., t.j.: Dz.U. z 2019 poz. 1507 ze zm.).

31 Więcej: <http://kurator.webd.pl/2013/03/18/reportaz-tvp-info-pt-smierc-kuratorki/>.

zaangażowaniem w pracę a uznaniem czy sukcesem zawodowym), izolację (czyli brak wsparcia wewnątrz i poza instytucją) i autonomię, która jest neutralizowana przez biurokrację (James, Gilliland, 2005). W piśmiennictwie najczęściej przyjmuje się, że głównym źródłem przewlekłego stresu w pracy jest sytuacja w instytucji, a dokładniej stresujące środowisko pracy. W przypadku kurateli rodzinnej wydaje się, że największe ryzyko wiąże się z czynnikiem *przeciążenie rolą* dodatkowo wzmacnianym przez nadmierną biurokrację towarzyszącą dokumentowaniu czynności oraz *izolacja* objawiająca się brakiem wsparcia społecznego (wewnątrz instytucji i poza nią) dla kuratorów.

TWORZENIE SYSTEMU SPOŁECZNEGO WSPARCIA

O ile jednostka, na przykładzie kuratora rodzinnego, ma niewielki wpływ na funkcjonowanie instytucji jako takiej, o tyle może mieć wpływ na sposób organizacji własnych obowiązków. Wprawdzie o urealnienie obciążeń, odbiurokratyzowanie obowiązków i poprawę bezpieczeństwa pracy kuratorów sądowych absolutnie trzeba zabiegać, ale należy to raczej do zadań samorządu zawodowego niż pojedynczych kuratorów.

Kuratorzy rodzinni, znając specyfikę własnej pracy (nienormowany czas pracy, trudni i często wrogo nastawieni do instytucji klienci, krótkie terminy na wykonanie czynności, brak kontroli nad tym kiedy klient się pojawi lub zadzwoni, przeciążenie i realne poczucie zagrożenia w pracy), powinni zadbać o własny system społecznego wsparcia. Na potrzeby artykułu skupimy się na wsparciu społecznym w miejscu wykonywania pracy, ale trzeba pamiętać, że bez względu na to, czy wsparcie zapewnia nam ktoś z rodziny czy koleżanka z pracy, zawsze pełni ono ważne funkcje: empatyczne wysłuchiwanie, wspieranie techniczne, stawianie wyzwań technicznych, wspieranie emocjonalne, stawianie wyzwań emocjonalnych i dzielenie się doświadczeniem (James, Gilliland, 2005). Wsparcie społeczne, szczególnie ze strony innych profesjonalistów, łagodzi objawy przewlekłego stresu związanego z pracą i zapobiega objawom wypalenia zawodowego.

Oczywiście elementem systemu społecznego wsparcia dla kuratora może i powinien być udział w indywidualnej lub grupowej superwizji bądź grupie wsparcia, ale póki nie jest to zagwarantowane przepisami, może to być jedynie postulat, do którego należy dążyć. Bardziej realne jest stworzenie wokół osoby kuratora sieci wsparcia ze strony innych profesjonalistów pracujących na tym samym co kurator terenie i z tym samym podopiecznym.

Przykładem takiej zinstytucjonalizowanej sieci wsparcia jest zespół interdyscyplinarny i grupa robocza, o których mowa w ustawie o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005 Nr 180 poz. 1493 ze zm., t.j.: Dz.U. 2020 poz. 218). W obligatoryjny skład zespołu lub grupy wchodzi przedstawiciele pięciu podmiotów (pomocy społecznej, policji, oświaty, ochrony zdrowia i gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych) oraz kuratorzy sądowi, jeśli zidentyfikowany problem przemocy dotyczy osób, które są objęte orzeczeniem sądu rodzinnego. Wszyscy członkowie zespołu lub grupy współdziałają ze sobą, podejmując działania interwencyjne służące przerwaniu przemocy i udzieleniu osobom doznającym przemocy potrzebnego wsparcia i pomocy³². Tym samym odpada zarzut formułowany przez kuratorów, „że zobowiązanie do takiej współpracy ma charakter jednokierunkowy. Po stronie tych służb współpraca z kuratorem sądowym jest postrzegana jako dodatkowe obciążenie, które nie ma jednak charakteru obowiązku prawnego” (Heine, 2019, s. 45). Ponadto współpracy międzyinstytucjonalnej nie „ograniczają przeszkody normatywne wynikające np. z regulacji dotyczących ochrony danych osobowych lub poufności danych dotyczących podopiecznego” (Heine, 2019, s. 45).

Podobne rozwiązanie było proponowane w założeniach projektu ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej nad dzieckiem (MPiPS, 2008). Wnoszący ten projekt postulowali powołanie w gminie zespołu interdyscyplinarnego, w skład którego – „obok asystenta rodziny – wchodzić powinni (w zależności od oceny sytuacji rodziny i dziecka) pracownik socjalny, kurator, przedstawiciel służby zdrowia, pedagog szkolny, przedstawiciel organizacji pozarządowej, przedstawiciel policji” (MPiPS, 2008, s. 12). Działania zespołu miały być skierowane do rodzin wychowujących dzieci, nieudolnych wychowawczo, dotkniętych przemocą w rodzinie, ubogich i zagrożonych ubóstwem, przeżywających trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych (MPiPS, 2008). Niestety idea powołania w gminach zespołów interdyscyplinarnych przeznaczonych dla wszystkich rodzin przeżywających trudności w wykonywaniu swych obowiązków rodzicielskich i w związku z tym zagrożonych interwencją sądu rodzinnego pozostała tylko ideą.

W oczekiwaniu na postulowane zmiany kurator rodzinny, podobnie jak inni profesjonaliści pracujący na rzecz dziecka i rodziny w kryzysie, oddolnie tworzy swój system wsparcia społecznego, bazując na osobistych relacjach z lokalnymi partnerami

³² Jak wynika z druku statystycznego MS-S40 za 2019 r. w posiedzeniach zespołów interdyscyplinarnych ds. przeciwdziałania przemocy uczestniczyło 1531 kuratorów rodzinnych, a w posiedzeniach grup roboczych 3342 kuratorów rodzinnych. W 2019 r. odbyło się 5032 posiedzenia zespołów interdyscyplinarnych i 12 704 posiedzeń grup roboczych z udziałem kuratorów rodzinnych.

i ogólnym zapisie w rozporządzeniu w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień oraz obowiązków kuratorów sądowych odnośnie do obowiązku współdziałania z organizacjami, stowarzyszeniami, instytucjami i innymi podmiotami, których celem działania jest pomoc podopiecznym. Ta „prywatna” sieć wsparcia kuratora zastępuje profesjonalną pomoc psychologiczną i superwizję.

Sporym wyzwaniem dla kuratorów rodzinnych jest doskonalenie swojej wiedzy oraz umiejętności w zakresie zmian w obowiązującym prawie, problemów społecznych, komunikacji i współpracy międzyinstytucjonalnej. Oferta szkoleń dla zawodowych kuratorów rodzinnych przygotowywana co roku przez KSSiP jest absolutnie niewystarczająca. Trzeba ją albo istotnie wzbogacić, albo przyjąć zasadę partycypowania pracodawcy w kosztach wybranego przez kuratora raz w roku szkolenia.

Na zakończenie pragniemy podkreślić znaczenie istnienia odpowiednich do potrzeb podopiecznych kuratora zasobów lokalnych (infrastruktury i zasobów ludzkich). Oczywiście, że wielkość zasobów ma przede wszystkim znaczenie dla samych beneficjentów, jednak stan zasobów wpływa również na poziom stresu kuratora odpowiedzialnego za wspieranie swych podopiecznych w pracy nad zmianą ich funkcjonowania.

PODSUMOWANIE

Sądowi kuratorzy rodzeni, zwłaszcza zawodowi, stanowią istotny zasób lokalny w obszarze wspierania rodziny przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych³³. Jak wykazano w artykule, zawód kuratora sądowego wypełnia przedstawione przez Millersona wskaźniki *profesji*, a analiza praktyki wykonywania zawodu skłania do uznania, że sądowy kurator rodzinny wpisuje się do nurtu zawodów i profesji pomocowych. Nie tracąc z pola widzenia zasygnalizowanych w artykule potrzeb i problemów dotyczących zmiany obowiązujących uregulowań odnoszących się do sposobu wykonywania obowiązków kuratorów sądowych, warto zastanowić się nad znaczeniem i możliwością wykorzystania tego obszaru praktycznego działania w lokalnym systemie pomocy dziecku i rodzinie. Nadal nierozwiązaną kwestią pozostaje zinstytucjonalizowanie i zintegrowanie działań różnych podmiotów pochodzących z różnych porządków instytucjonalnych (np. wymiar

³³ W 2018 r. w całej Polsce było zatrudnionych 3920 asystentów rodziny, którzy pracowali z 45 483 rodzinami (Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2018 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, s. 4–6). Dane Ministerstwa Sprawiedliwości wskazują, że w 2018 r. kuratorzy rodzeni (2 135 75 kuratorów zawodowych i 11 712 kuratorów społecznych) pełniło nadzór w 127.003 sprawach opiekuńczych, z czego 37.488 nadzorów sprawowali kuratorzy zawodowi (por. tabela 2).

sprawiedliwości czy pomoc społeczna) na rzecz wspólnego dobra jakim jest ochrona i pomoc dziecku w środowisku lokalnym. W tym kontekście zachodzi potrzeba dokonania odpowiednich zmian w prawie np. poprzez wprowadzenie do ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej instytucji zespołu interdyscyplinarnego powoływanego i koordynowanego przez asystenta rodziny, z określonymi w ustawie zadaniami i uprawnieniami. Z punktu widzenia kuratorów sądowych najpilniejszą kwestią wydaje się uporządkowanie spraw związanych z urealnieniem standardów obciążenia pracą oraz podniesienie poziomu ochrony i bezpieczeństwa w związku z wykonywaniem obowiązków służbowych.

E-mail autorki: a.prusinowska@grodzisk.sr.gov.pl.

BIBLIOGRAFIA

- Grudziński, M., Ignatowicz, J. (red.). (1966). *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- GUS. (2019). *Beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej w 2018 r.* Pobrano z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/beneficjenci-srodowiskowej-pomocy-spoecznej-w-2018-roku,15,6.html>.
- Heine, M. (2019). Międzyinstytucjonalna współpraca jako czynnik determinujący efektywność funkcjonowania zawodowego kuratora sądowego. *Resocjalizacja Polska*, 17, 35–48.
- Ignatowicz, J., Piasecki, K., Pietrzykowski, J., Winiarz, J. (1993). *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Jakimiec, D. (2016). *Dysfunkcjonalność rodziny jako przedmiot postępowania wykonawczego w prawie rodzinnym i opiekuńczym*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- James, R. K., Gilliland B. E. (2005). *Strategie interwencji kryzysowej*. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne PARPA.
- Janus-Dębska, A., Gronkiewicz-Ostaszewska, M. (2016). *Bezpieczeństwo kuratorów sądowych w świetle badania ankietowego. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości*. Pobrane z: https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/IWS_Janus-D%C4%99bska-A.-Gronkiewicz-Ostaszewska-M._Bezpiecze%C5%84stwo-kurator%C3%B3w-1.pdf.
- Jedynak, T. (2005). *Kodeks etyki kuratora sądowego*. Pobrane z: <http://kurator.webd.pl/2005/03/22/kodeks-etyki-kuratora-sadowego/>.
- Jedynak, T., Stasiak, K. (red.). (2008). *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*. Warszawa: Wydawnictwo LexisNexis.

- Łuczyńska, M. (2013). *Pracownicy socjalni w procesie profesjonalizacji*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Krajowa Rada Kuratorów. (2004). *Kodeks etyki kuratora*. Pobrane z: <http://kurator.webd.pl/kodeks-etyki-kuratora/>.
- Krajowa Rada Kuratorów. (2017). *Kuratorska służba sądowa w Polsce wg stanu na dzień 31.12.2016 r.* Pobrano z: <http://kurator.info/wp-content/uploads/2017/06/Ankieta-21-06-2017.pdf>.
- Kubiak, J. R. (1977). Sądy rodzinne w Polsce: od eksperymentu do oryginalnego rozwiązania. *Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego*, 7, 195–217.
- Majchrowska-Kielak, A. (2015). Przyczyny odebrania dziecka rodzicom. Sytuacja materialna i elementy kontekstu rodzinnego. *Probacja*, 4, 5–33.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. (2008). *Założenia projektu ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej nad dzieckiem*. Pobrane z: http://frs.pl/docs/zalozenia_ustawy_o_wsparciu_rodziny_i_systemie_pieczy_zastepczej_nad_dzieckiem_luty_2009_roku.pdf.
- Najwyższa Izba Kontroli. (2018). *Informacja o wynikach kontroli „Wykonywanie obowiązków przez kuratorów sądowych”*. Pobrane z: <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/17/106/>.
- Prusinowska-Marek, A. (2017). Skuteczność i celowość prowadzenia długoletnich nadzorów wykonywanych przez kuratorską służbę sądową w sprawach opiekuńczych. *Prawo w działaniu*, 29, 7–42.
- Rapa, N. (2012). Rozwój instytucji kurateli rodzinnej w Polsce. *Rozprawy społeczne*, 2, 115–132.
- Reduta, M. (2015). Zawód, profesja i kultura profesjonalna. *Optimum. Studia ekonomiczne*, 2(74), 100–118.
- Samek, A. (2013). Kodeks etyki kuratora sądowego – od kwalifikacji moralnych do kompetencji etycznych. *Probacja*, 2, 129–142.
- Stępnia, P. (1992). *Funkcjonowanie kurateli sądowej. Teoria a rzeczywistość*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Stolarczyk, P. (2017). Przyczyny pozbawienia władzy rodzicielskiej w świetle badań własnych aktowych. *Probacja*, 3, 19–46.
- Szymczak, M. (1978). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wikipedia. (2020a). *Zawód zaufania publicznego*. Pobrane z: https://pl.wikipedia.org/wiki/Zaw%C3%B3d_zaufania_publicznego.
- Wikipedia. (2020b). *Funkcjonariusz publiczny*. Pobrane z: https://pl.wikipedia.org/wiki/Funkcjonariusz_publiczny.

- Zedler, F. (1984). *Sądy rodzinne. Wybrane zagadnienia organizacyjne i procesowe*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Zieliński, A. (1975). *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.

AKTY PRAWNE

- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005 Nr 180 poz. 1493 ze zm., t.j.: Dz.U. 2020 poz.218).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 listopada 1986 r. w sprawie kuratorów sądowych (Dz.U. 1986 Nr 43 poz. 212).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2003 r. w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego (Dz.U. 2003 Nr 116 poz. 1100).
- Uchwała Krajowej Rady Kuratorów z dnia 6 maja 2004 r. – Kodeks etyki kuratora sądowego.
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1969 Nr 13 poz. 94 ze zm.).

FAMILY GUARDIANSHIP – THE PROCESS OF ITS PROFESSIONALIZATION, CONTEMPORARY CHALLENGES AND NEEDS

In Poland, guardianship has almost a hundred years of tradition and has always been closely linked to the family court organizationally and functionally. Since 2002, the institution, its scope of power and duties, its self-governing and the disciplinary responsibility of legal guardians have been defined by the regulation on legal guards. Candidates for the position of the guardian must meet the requirements set out in the legal system and hold a higher education degree.

After completing the annual apprenticeship and passing the vocational examination, candidates are allowed to perform the profession. Legal guardians are public officials and a profession of public trust so professionalism and high professional culture are important in their work. Guardians supervise the execution of court orders by persons concerned. However, their role is not limited to verifying the execution of the sentence – the legislator states that guardians also carry out tasks of educational, social, diagnostic and preventive nature. Legal guardians are often the first professional people to help the family change the way it functions and engage other social services to do so. The issues taken in this article concerned presenting the most important aspects of legal guardian's profession.

KEYWORDS

LEGAL GUARDIAN, CHILD, FAMILY, PROFESSIONALIZATION, INTERINSTITUCIONAL COOPERATION

Cytowanie:

Prusinowska-Marek, A. (2020). Kuratela rodzinna – proces profesjonalizacji, współczesne wyzwania i potrzeby. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 19(3), 102–127.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI
www.ms.gov.pl

FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

Sfinansowano ze środków – Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości